

ilustrujących w zasadzie część drugą książki. Przedstawiają one bowiem krąg feniga norymberskiego w XII–XIII w., wkroczenie halerza na obszar waluty norymberskiej, rozprzestrzenienie fenigów z Augsburga i Donauwörth nad górnym Dunajem od końca XII do końca XIII w., stosunki walutowe w południowej części augsburskiego kręgu monetarnego i występowanie halerza nad górnym Dunajem.

Dzisiejszy czytelnik dzieła N. Kampa potrzebuje przewodnika po nowszej literaturze na przedstawiony temat. Dostarcza go w posłowie Reiner Cunz, znany numizmatyk hanowerski, w obszernej i wyczerpującej, jak się zdaje, formie, cytując wiele mało znanych poza Niemcami prac. Autor posłowie przedstawia również obszerny życiorys Norberta Kampa. Całość pracy dopełnia przedmowa Rudolfa Schieffera, omawiająca inicjatywę wznowienia (a właściwie pierwszego porządnego wydania) książki po półwieczu, indeks imion własnych i wykaz cytowanych dokumentów cesarskich i królewskich.

Od napisania książki Kampa minęła cała epoka — co chyba lepiej widać w numizmatyce polskiej niż niemieckiej. Solidna, oparta na źródłach praca zestarzała się w niewielkim stopniu. Przeciwnie, można w niej dostrzec zaczątek wątków, które właśnie w dzisiejszych badaniach są efektywnie rozwijane, jak choćby rozważania nad ikonografią monet. Tym ostatnim trudno się dziwić, gdy wspomnieć, że promotorem opublikowanej właśnie dysertacji był sam Percy Ernst Schramm.

Książka Norberta Kampa stanowi wzorcową, fundamentalną monografię z zakresu historii pieniądza, opartą przede wszystkim na imponującej bazie źródeł rękopiśmiennych, ale i gruntownej znajomości źródeł numizmatycznych: znalezisk i samych monet. Ta ostatnia podstawa źródłowa z pewnością uległa już znacznej dezaktualizacji, nie dotyczy to wszak zasobu dokumentarnego. Jeśli wolno wyrazić wobec tak wielkiego dzieła uczucie niedosytu, musiałoby ono odnosić się do relacji z innymi krajami, które (może poza doliną Padu w odniesieniu do doliny Dunaju) w zasadzie nie występują. Przydałoby się wiedzieć, jaki był wpływ rozwiązań ustrojowych przyjętych poza Niemcami na opisywane w książce przemiany — i *vice versa*, jak polityka monetarna Staufów wpływała na inne kraje. Ale odpo-

wiedź na te pytania pozostaje już zadaniem dla czytelników.

Borys Paszkiewicz

HUBERT EMMERIG, *Bayerns Münzgeschichte im 15. Jahrhundert. Münzpolitik und Münzprägung der bayerischen Herzogtümer und ihrer Nachbarn von 1390 bis 1470*, Verlag C. H. Beck: München 2007; 2 tomy, LXXII + 1038 s. + XXXVIII tablic.

Pierwszy kontakt z dziełem Huberta Emmeriga, profesora w wiedeńskim uniwersyteckim Instytucie Numizmatyki i Historii Pieniądza, budzi niedowierzanie: to w dzisiejszych czasach ktoś jeszcze jest w stanie napisać wielką, dwutomową monografię opartą na gigantycznej kwerendzie archiwalnej i niewiele mniejszej muzealnej? Sam wykaz przewertowanych zespołów archiwalnych zajmuje blisko trzy strony. Rezultatem tej żmudnej i na pewno długotrwałej pracy jest kompletna monografia mennictwa bawarskiego w XV wieku. Trzeba wyjaśnić, że wspomniana w tytule data 1470 wynika stąd, że wyznacza ona początek kilkudziesięcioletniej przerwy w działalności menniczej książąt bawarskich. Nie jest więc przestrzegana rygorystycznie, bo Bawaria w książce rozumiana jest w szerokim znaczeniu, wraz z Górnym Palatynatem, wschodnią Frankonią i arcybiskupstwem salzburskim, gdzie mennictwo prowadzono niekiedy dalej — i jest ono omówione aż do ok. 1500 r. W dorobku autora praca ta stanowi naturalną kontynuację opublikowanej w 1993 r. monografii *Der Regensburger Pfennig. Die Münzprägung in Regensburg vom 12. Jahrhundert bis 1409* (Berliner Numismatische Forschungen NF 3), tamta zaś w pewnym sensie kontynuowała powszechnie znane dzieło Wolfganga Hahna, *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert* (Braunschweig 1976). Górny Palatynat w czasie poprzedzającym zakres obecnej monografii należał do Czech. W rezultacie, jak widzimy, publikacja zamyka podejmowany przez trzy dekady trud nowoczesnej monografii średniowiecznego mennictwa bawarskiego. W ślad za przemianami w tym mennictwie z centrum zainteresowania badacza znika Ratyzbona, ustępując w omawianej pracy miejsca Monachium.

W monografii wyróżniają się dwa zasadnicze wątki: szczegółowe opracowanie historii pieniądza i katalog monet obudowany obszernym komentarzem i informacjami uzupełniającymi (pod tytułem „Emitenci, ich mennice i mennictwo”). Wątki te wypełniają dwa podstawowe rozdziały pierwszego tomu (II i III). W rozdziale II, poświęconym historii pieniądza, znajdujemy tło polityczne (niezbędne choćby z racji podziałów dynastycznych, którym podlegała Bawaria), politykę monetarną cesarzy i Rzeszy, uwarunkowania zewnętrzne, którym podlegało mennictwo bawarskie, i wreszcie to, co się działo w Bawarii — akty prawne i wydarzenia wpływające na emisję monety. Poszczególne podokresy są opatrzone osobnymi podsumowaniami, co znakomicie pomaga w wyszukiwaniu potrzebnych informacji. Podokresy te są cztery: od 1390 do 1425/29, dalej do 1447 (oba wyznaczone wydarzeniami dynastycznymi), do 1459 i wreszcie ostatnie dziesięciolecie (te dwa zaś wyznaczone wydarzeniami monetarnymi, w szczególności końcowy, upływający pod znakiem inflacyjnych fenigów *Schinderlinge* z lat 1459–1460).

Część katalogowa zawiera szczegółowe omówienie okoliczności emisji poszczególnych typów monet, tak obszerne, sięgające zarówno do tła ekonomicznego jak politycznego, że czasem trudno się zorientować, jakie kryteria kierowały autorem, gdy wydzielał je z wątku historii pieniądza z poprzedniego rozdziału. W przypadku dominiów kościelnych bowiem: arcybiskupstwa salzburskiego i biskupstwa passawskiego, są to spore ekskursy dotyczące także historii politycznej. Poza wspomnianymi dominiami i działaniami książęcymi Bawarii omówiono także mennictwo landgrafii Leuchtenberg z hrabstwem Hals oraz hrabstwa Oettingen. Katalog zawiera oczywiście nie tylko monety książęce i biskupie, ale także miejskie. Opis pozycji obejmuje, oprócz przedstawień stempli, dane o mennicy i chronologii odniesione do ustawodawstwa monetarnego, informacje o znaleziskach i zbiorach oraz uśrednione dane wagowe i dane o próbie kruszcu. Te ostatnie zaczerpnięte są na ogół z ordynacji, choć czasem autor powołuje się też na wyniki badań monet ze skarbu z Králowego Dvoru. Katalog uwzględnia także kontrasygnatury, w które w Bawarii, wschodniej Frankonii i Górnym Palatynacie zaopatrywano obce

monety — wyłącznie grosze praskie. Znajdujemy tu też odniesione do poszczególnych emisji wykazy odnotowanych w źródłach pracowników poszczególnych mennic.

Dostrzeżemy w katalogu nieco luk — mennic znanych ze źródeł pisanych, których produkty nie zostały jednak rozpoznane. Drugą stroną tych samych luk są dość liczne typy fenigów, „frankońskiego typu” albo i nie, które nie dają się przypisać do żadnej mennicy. Ale liczba tych luk została przez autora znacząco zmniejszona. Interesującym *novum* jest np. zakwalifikowanie — głównie na podstawie wymowy skarbów czeskich — części anonimowych półfenigów z krzyżem i tarczą bawarską, datowanych dotychczas po r. 1506, do wieku XV, przed długą przerwą w mennictwie. Autor podzielił półfenigi na dwie grupy: bite na krążkach z czwórbiciem i okrągłe, te pierwsze datując — na podstawie źródeł pisanych — pomiędzy latami 1427 i 1459, a drugie zostawiając w XVI stuleciu. Rozwiązanie to wygląda na trafne; przypomina ono, że problem emisji monety drobnej w Europie Środkowej w ostatnich dekadach XV i na początku XVI w. jest w ogóle ciekawy a zaniedbany. Znaleziska również pozwoliły autorowi na korektę atrybucji feniga z literą S nad tarczą bawarską, przypisywanego dotąd mennicy w Sulzbach w okresie przynależności do ksiąząt bawarskich. Moneta bowiem pochodzi z wcześniejszego czasu, gdy Sulzbach należało do Palatynatu i nie działała w nim mennica, toteż H. Emmerig proponuje przypisanie jej księciu bawarsko-ingolstadtzkiemu Stefanowi III. Nie udało się wyjaśnić, czy kontrasygnowanie groszy praskich w Salzburgu odbywało się na rachunek arcybiskupa, czy miasta. W Passawie, choć też nie znaleziono żadnego odniesienia dokumentarnego do kontrasygnowania groszy, miejski charakter kontrasygnatury z literą P nie budzi wątpliwości. Autora odrzuca natomiast drugą lokalizowaną tutaj kontramarkę, ze skaczącym wilkiem. Nie widać, by w pracy rozważane były kwestie ikonografii monetarnej.

W obu wyróżnionych wątkach monografii i odpowiadających im rozdziałach zwraca uwagę, że dotychczasowy stan rozpoznania tematu był na ogół niezły. Także wspomniane luki atrybucyjne obejmują niewielką tylko część materiału. Stosunkowo rzadko autor staje wobec konieczności falsyfikacji obwią-

zujących w dawnej literaturze tez, ich uzupełnienia lub uzgodnienia sprzecznej wymowy źródeł. Zwraca jednak uwagę i stanowi o walorze książki szerokość ujęcia tematu i zestawienie ze sobą historii monetarnej wzajemnie niezależnych dominiów z jednego regionu Niemiec.

Uzupełnieniem treści pierwszego tomu jest względnie krótki rozdział IV, „Badania wybranych zagadnień”. Jest to zestaw artykułów o charakterze źródłoznawczym, które powstały na marginesie pracy, na podstawie przebadanych przy tej okazji archiwaliów: „Praktyka polityki mennicznej”, „Niedatowane rady o mennictwie” (zestaw 20 dokumentów dotyczących projektów reform i kalkulacji mennicznych), „Kontrakty mincmistrzów” (szczegółowe omówienie zawartości angażów kierowników mennic), „Rozliczenia z bicia monet, opłat i kwot mennicznych”, „Źródła narracyjne” (o kwestiach monetarnych w zapiskach kronikarskich z XV w.), i wreszcie dwudziestodwustronicowa rozprawka „Obieg monetarny w świetle znalezisk”. Ten ostatni tytuł wskazuje, że kwestie obiegu wewnętrznego i zewnętrznego monet opisywanych w pracy traktował autor jako pomocnicze i omówił dość lakonicznie, nie zamieścił też ilustrujących te wywody map. Analiza znalezisk jest jednak przeprowadzona ciekawie i wnikliwie, przy czym autor podzielił materiał na Bawarię oraz Austrię z krajami sąsiednimi, gdzie znalazł się spory fragment Europy od Dalmacji po Czechy. Tom zamknięty jest podsumowaniem, w którym autor stara się wskazać główne kierunki polityki monetarnej opisywanych władztw niemieckich.

Drugi tom gromadzi użyte w rozprawie materiały źródłowe, których wyodrębnienie jest posunięciem wielce szczęśliwym, pozwala

bowiem czytelnikowi zestawiać przede wszystkim katalogowe opisy i komentarze do monet z ich ilustracjami. Na tablicach ilustrowana jest większość wykazanych w katalogu odmian, najczęściej zdjęciami, ale w przypadku ich niedostępności — rysunkami. Znajdujemy tu także schematy typologiczne, przydatne w klasyfikacji niektórych mniej wyrazistych odmian. Większość tomu zajmują jednak teksty źródłowe: 1136 regestów dyplomów w kolejności chronologicznej, regesty 20 wspomnianych niedatowanych „rad”, wreszcie — co może najciekawsze — blisko pół setki wypisów z kronik. Dalej następują pożyteczne materiały pomocnicze: zbiorczy wykaz personelu mennicznego, jednostek wagowych, ordynacji mennicznych, a także wybiórczy wykaz znalezisk w kolejności alfabetycznej i chronologicznej, a wreszcie bardzo gruntowny indeks.

Aparat naukowy książki jest więc obfity i przemyślany, atoli zauważyć można brak wykazu ilustracji w tekście. A wśród tych ostatnich bywają rzeczy ogromnie interesujące, jak np. archiwalny projekt stempla nowych monet z 1457 r. (s. 64). Orientację w materii, zarówno w kwestiach historii politycznej, jak i monetarnej, utrudnia brak map. Przydatny byłby też schemat podziałów dynastycznych — są tylko listy panujących.

Mimo tych usterek treść książki dorównuje jej budzącemu szacunek wyglądowni: mamy do czynienia z solidną monografią z zakresu zarówno numizmatyki *sensu stricto*, jak i historii pieniądza, napisaną z gruntowną znajomością źródeł materialnych i pisanych. Kontynuując najlepsze tradycje źródłoznawcze dziewiętnastowiecznych klasyków autor zaprezentował w pełni współczesne spojrzenie na badany problem.

Borys Paszkiewicz